

РОЛЬ І МІСЦЕ ФЕНОМЕНА СВОБОДИ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ІНДИВІДА

Проаналізовано співвідношення між теоретичним дослідженням загальних тенденцій розкриття змісту свободи особистості й відображенням практичних форм її реалізації у сучасному суспільстві. З'ясування проблем свободи особистості потребує розгляду проблеми індивідуального вибору особистості, різноманітних форм прояву індивідуального в умовах поглиблення міжособистісної взаємодії, місця і ролі індивідуальної свободи в розвитку соціальної системи. Дослідження автором індивідуального та соціального вимірів свободи людини вказує на те, що підґрунтям здійснення свободи є діалектична єдність індивідуального та соціального, що перебувають у постійному взаємозв'язку.

Ключові слова: *особистість, індивідуальна свобода, самореалізація особистості, індивідуальний вибір особистості, феномен індивідуального життя, індивідуальна самореалізація особистості, соціальний вимір свободи.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблем свободи особистості викликана насамперед через розвиток можливостей створення сприятливих умов для її самореалізації в суспільстві. Метою такого процесу є формування цілісної концепції індивідуальної свободи особистості, яка б наповнювалася конкретним змістом, відображала реальну діяльність індивіда як особистості і члена суспільства. Тому в контексті філософсько-правової теорії свободи особливого сенсу набувають проблеми індивідуальної, особистісно зорієнтованої свободи та становлення індивідуального в структурі особистості, розглянутої в умовах трансформації соціальної системи.

Стан дослідження. Різні аспекти феномена «свобода» репрезентують наукові пошуки таких вчених сучасності: Н. Аббаньяно, Д. Белл, І. Берлін, Т. Гадамер, Ю. Габермас, А. Гелнер, Б. Рассел, Е. Левінас, Дж. Ролз, І. Льїн, В. Нерсесянц, Т. Ойзерман, В. Шинкарук, С. Труфанов, О. Сумін, Ж. Валь, Р. Гайм, Е. Вейль та ін.

Мета статті полягає у дослідженні свободи як можливості індивідуальної самореалізації особистості у світі, її невід'ємного права на вільний індивідуальний вибір життєвих цінностей і світоглядних уявлень.

Виклад основних положень. Теоретично аналізуючи категорію свободи з позицій суспільної свідомості, сучасна філософія творчо розвиває фундаментальні концепції свободи як феномена індивідуаль-

ного та соціального життя. У нинішніх умовах стрімкого розвитку цивілізації роль особистості в соціумі стає все вагомішою. У зв'язку з цим виникає проблема свободи та відповідальності особистості перед суспільством.

У вітчизняному суспільствознавстві попередніх десятиліть людина й особистість розглядалися у контексті суспільних відносин. Тому не випадковим є осягнення людської сутності з позиції її соціальної діяльності як суб'єкта цих відносин.

Людина – істота універсальна, оскільки в узагальненому сутнісному вигляді поєднує в собі нескінченне різноманіття якостей і знаходиться у практичному відношенні до нескінченного світу в цілому. Як істоті родовій, їй загалом властиві особливості всього людства. Разом із тим універсальний і родовий зміст представлений у людині в специфічному, індивідуалізованому вигляді [1, с. 320]. У цьому аспекті ми можемо спостерігати відому тотожність (єдність) сутності світу, роду й індивіда і їх відмінність (суперечність). Принагідно зазначимо, що найважливішим питанням є не проблема первинності індивіда щодо суспільства чи навпаки, а методологічна проблема того, як він інтегрує у соціальне середовище.

Людський рід – це соціальна форма матерії. Тому сама матерія і соціальна дійсність здатна до нескінченного саморозвитку. Людський рід представлений у всьому різноманітті індивідів, які є унікальним вираженням, поєднанням суспільної дійсності загалом. У певному значенні індивід – це суспільство у всій його неоднорідності, але, будучи представленим у специфічній формі, відчужене від себе, тобто таке, що не збігається з собою. Історичний процес багато в чому розкривається як рух індивіда до тотожності з суспільством, власним родом. Через власний розвиток індивід все повніше розкриває свій родовий зміст за допомогою постійного взаємозв'язку з іншими. Рівень розвитку суспільства виражається у єдності індивідів. Діалектика універсального, родового й індивідуального в людській суті є субстанціальним джерелом суспільного розвитку [2, с. 68].

Суспільство виникло як результат нескінченного світового процесу, підсумок і вираження всього різноманіття суперечностей його розвитку, які зосереджувалися у самій людині і в безпосередньому її природному оточенні. Історія, таким чином, розпочинається із становлення, реалізації і ствердження тотожності універсальної, родової й індивідуальної сутності людини. Це супроводжувалося розвитком людської свободи.

З позицій сучасної науки свобода розуміється не тільки як можливість індивідуальної самореалізації особистості у світі, але й як її невід’ємне природне право на вільний, індивідуальний вибір життєвих цінностей і світоглядних уявлень. Вона характеризує сутність людини та її існування, стан і можливість мислити й діяти відповідно до своїх інтересів та бажань. Зауважимо на розгляді двох течій ідеї свободи: з одного боку, буття індивіда, де свобода постає самодостатньою цінністю у вираженні таких онтологічних характеристик, як екзистенційний вибір, індивідуальність, ідентичність тощо, а з іншого – свобода як невід’ємна складова соціального буття людини, що є визначальним елементом побудови сучасних соціальних систем.

З позицій сучасної науки свобода розуміється не тільки як можливість індивідуальної самореалізації особистості у світі, але й як її невід’ємне право на вільний, індивідуальний вибір життєвих цінностей і світоглядних уявлень. Свобода характеризує сутність людини і її існування, стан та можливість мислити і діяти відповідно до своїх інтересів та бажань. Становлення та розвиток індивідуальної свободи зумовлені внутрішніми потребами розвитку, самої особистості і суспільства загалом.

Особистісна свобода знаходиться на межі зовнішньої і внутрішньої діяльності [3]. Її досягнення відбувається шляхом особистісного становлення, пізнання власного «Я», свого внутрішнього та зовнішнього світу. Перш ніж розпочати духовну реалізацію, людина повинна здобути інструмент, за допомогою якого вона зможе реалізуватися в соціумі. Таким інструментом і є сформована зріла особистість та особистісна свобода.

Більшість науковців, які вивчали проблему свободи, вирізняють в ній такі види свободи, як зовнішня і внутрішня. Доволі часто поняття психологічної та особистісної свободи вони вважають синонімічними із поняттям внутрішньої свободи. Однак необхідно зауважити, що категорія особистісної свободи – це не синонім, а один із різновидів свободи внутрішньої. Ототожнювати ці поняття було б не зовсім правильно, оскільки, окрім особистісної, різновидом внутрішньої свободи є духовна чи екзистенціальна свобода. Між особистісною і духовною свободою є істотна відмінність, яка полягає в специфіці їх суті, й у відмінностях прояву та шляхах чи способах досягнення. Окрім того, особистісна свобода реалізується через становлення особистості, духовна – через розкриття сутності людини.

Спроба систематизувати психологічні уявлення про особистісну свободу належить вітчизняному вченому Г. О. Баллу. У своїх працях

він зазначає обмеженість традиційних тлумачень свободи як усвідомленої необхідності і як свободи вибору, а також визначає свободу як сукупність умов (зовнішніх або внутрішніх – якщо мова йде про психологічну свободу), які сприяють гармонійному розгортанню і прояву різнобічних можливостей особистості (зокрема шляхом усунення перешкод для цього). В особистісній свободі Г. О. Балл вирізняє індивідуально-психологічні та соціально-психологічні складові [4, с. 12–17].

Індивідуально-психологічні складові особистісної свободи виокремлює вчений на основі існуючих в особистості двох сторін: ціннісно-мотиваційної, яка охоплює систему істотних для цієї особистості цілей, цінностей і смислів, що визначають спрямованість її діяльності, – й інструментальної, до якої належать засоби реалізації цієї спрямованості, зокрема й фізичні, енергетичні, вольові якості, стиль поведінки, функціональні можливості, знання, способи дій у формі навичок, умінь і стратегій.

У контексті інструментальної сторони вчений виокремлює такі компоненти: уміння саморегуляції діяльності; надання переваги не знанням як таким, а компетентності як здатності індивіда справлятися із завданнями, які перед ним ставить життя, і важливою складовою якої є здатність набувати нових знань і вмінь (зокрема йдеться про компетентний вибір свого життєвого шляху, що передбачає також і достатнє знання самого себе); реалістичне і неупереджене сприймання світу, відкритість новому досвіду і спрямованість на пошук істини, здатність зауважувати різні точки зору, розширяти завдяки цьому своє бачення проблем і, коли є достатні підстави, змінювати свої погляди; характерологічні якості, що сприяють самореалізації особистості, зокрема ті, які відображають її цілісність і гармонійність, вольові якості, такі як мужність, наполегливість, подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод, які виникають на шляху реалізації обраних особою цінностей та життєвих стратегій.

Дослідник зазначає, що головною особливістю психологічно-вільної особистості є свідоме використання нею власних інструментальних (фізичних і психічних) властивостей для реалізації своєї спрямованості, а також у подоланні та змінненні тих із них, які такій реалізації перешкоджають [5, с. 3–4].

Щодо соціально-психологічних складових особистісної свободи, то Г. О. Балл виокремлює діалектичну єдність автономії особи та її належності до певної спільноти, як здатність до глибокого духовного зв'язку з іншими; одночасну залученість особи до різних спільнот, яка

поєднує щире піклування про близьких людей з готовністю допомогти незнайомим і з широким (часто планетарним) розумінням своєї місії та відповідальності; пов'язану з повагою до себе здатність поважати інших людей, демократичний стиль спілкування, орієнтацію у встановленні та підтриманні контактів, на сутнісні особистісні якості партнерів, тактовність, повагу до звичаїв та поглядів інших людей, відсутність моралізаторства під час надання їм допомоги тощо; діалектичну єдність оволодіння соціокультурними нормами і критичного ставлення до них, формування власних «особистісних норм».

Індивідуальна свобода особистості – це один із визначальних критеріїв вільного суспільства, важливий показник цивілізаційного підходу до соціуму в його ретроспективі і в перспективному баченні. Однією з провідних рис розвитку сучасного суспільства є значне посилення особистісного та індивідуального підходів до розуміння людського буття, що й актуалізує філософсько-правову проблему індивідуальної свободи. Вільна особистість є основою демократичного суспільства.

Індивідуальна свобода дає можливість діяти відповідно до своїх інтересів і уявлень, створює умови здійснювати власний індивідуальний вибір, володіє максимальною кількістю можливостей для задоволення потреб розвитку і самовираження особистості.

Індивід, його індивідуальна свобода є ключовим елементом суспільного життя. Збереження та зміцнення власного «Я» як гарантія індивідуальної свободи – це особистісна, світоглядна проблема розвитку людського індивіда загалом. Індивід як суспільна істота, котра є носієм колективного (суспільного), може бути самобутньою індивідуальністю, здатною усвідомити і реалізувати власні потреби та інтереси. Індивідуальність – це цілісна особистість, яка характеризується власним ставленням до суспільства і проявляється в самореалізації.

У цій проблематиці можна виокремити метафізичний та соціально-філософський методологічні підходи. Відповідно до першого з них, свобода є формою раціонального ідеалу, що передбачає виокремлення у людині по-різному спрямованих елементів самобутності та визначення індивідуального вибору.

Підхід до вивчення соціально-філософської природи свободи, її сутності дає можливість перейти від ілюстративного використання філософських категорій стосовно реалій українського суспільства до аналізу суспільної дійсності, оскільки його становлення почалось з праць І. Канта та Г. В. Ф. Гегеля. Соціально-філософський підхід ви-

значає пошук умов та можливостей, за яких людина здатна формувати індивідуальну свободу, водночас залишаючись соціальною істотою.

Свобода розглядається як другорядний, хоча й важливий фактор людських відносин. Проте вона не є ні визначальним, ні підрядним явищем і досліджується як елемент соціальної системи, який визначається лише через постійні відносини з усіма іншими її складовими. Свобода, безумовно, формує й визначає соціальну систему в цілому, однак лише поряд з усіма іншими елементами, внесок кожного з яких встановлюється тільки у конкретному випадку, за певних обставин та через відповідні тип, вид та форму взаємодії між ними.

За своєю природою свобода передбачає момент соціальної рівності, оскільки будь-який її носій (група чи суспільний інститут, окремих індивід) стає вільним лише настільки, наскільки він підтримує єдність і свободу всієї суспільної системи (інших індивідів) [6, с. 225]. Таким чином, маємо змогу відмежуватися від інтерпретацій свободи, які розглядаються лише з огляду на певний тип освоєння світу – формалізований, спрямований на відкриття і використання нового у предметному світі, без звернення до соціального змісту цього процесу, без аналізу тих суспільних відносин, що відповідають саме такому ставленню до матеріальних умов буття.

Потреба урегулювати вплив соціалізувальних процесів на окремого індивіда, які є необхідними, становить основу розуміння свободи в її суспільному значенні.

Перша спроба обґрунтувати органічний взаємозв'язок свободи і необхідності належить Б. Спінозі, який визначив свободу як усвідомлену необхідність. Розгорнена концепція їх діалектичної єдності була розроблена Г. В. Ф. Гегелем.

Інтереси людини не завжди збігаються із суспільними. У такому разі особистість під впливом суспільного тиску повинна чинити інколи так, щоб не порушувати інтереси загалу.

Суспільство – це надзвичайно складний і суперечливий предмет пізнання. Воно постійно змінюється, набуваючи різних форм. Тому пошук теоретичних моделей, які б повністю відтворювали природу і сутність свободи людини, її історичного розвитку і механізмів функціонування, триває ще й досі.

Об'єктивне (соціальне) і суб'єктивне (індивідуальне) в людській діяльності перебувають у постійному взаємозв'язку і, як наслідок, передбачають одне одного.

Соціально-історичний суб'єкт, який бере участь у всіх суспільних процесах, вирізняється особливим типом діяльності, спілкування, само-

свідомості. Діяльність людини поєднує в органічне ціле природно-історичний рух суспільства з розвитком індивідів, які становлять соціум. Взаємодія суб'єкта та умов його діяльності може бути представлена як суперечність, що постійно знаходить своє певне вирішення й відтворення у процесі людської діяльності. Взаємозв'язок індивідуального й соціального є загальносистемним, що охоплює весь зміст і форми існування та життєдіяльності людини. Однак цей взаємозв'язок і взаємозалежність можна розглядати з іншого боку, що пов'язано насамперед із певною суперечливістю індивідуального і соціального. Жива, реальна людина має ширший спектр індивідуальних потреб, внутрішніх потенцій, ніж її соціальна сутність. Крім того, індивідуальне більш динамічне, мінливе, рухливе і є у цьому плані менш тривалим явищем, ніж суспільне, яке характеризується стабільністю і тривалістю [7, с. 215]. Ці відмінності індивідуального та соціального є потенційною передумовою для виникнення між ними суперечностей та взаємного відчуження. Постійно прагнучи до вирішення цих суперечностей, соціум усвідомлено чи інстинктивно шукає різноманітні форми їх тотожності. Тому взаємодія індивідуального і соціального є основою ефективного функціонування будь-якої моделі свободи індивіда. Ефективність діяльності суб'єкта залежить від рівня розвитку його свободи, актуальним показником якої є культура, що проявляється у здатності суб'єкта перетворити об'єктивні й суб'єктивні умови у власні шляхи розвитку.

Індивідуальне, як сутнісне визначення суб'єкта, виражає соціальну за своїм походженням і змістом свободу, що проявляється у його свідомій практичній і пізнавальній діяльності, у виборі об'єктів, мети та засобів, способів їх перетворення, у характері організації самої діяльності, способу включення у неї суб'єкта, тобто особистості. Особистість – динамічний творець соціальної дійсності, а не тільки об'єкт впливу суспільних відносин. Таким чином, йдеться про належність індивідуального до соціальної системи свободи, про принцип взаємодії механізмів зовнішньої зумовленості та самодетермінації індивідуальної свободи в контексті життєдіяльності соціуму. Суспільна система буде функціонувати ефективно, самодостатньо, відповідно до того, наскільки активно в її межах буде діяти індивід, реалізовувати, розкривати себе як реальний творець дійсності. А це залежить від того, наскільки свобода індивіда зможе увійти в загальний механізм життєдіяльності соціуму.

Індивідуальна свобода, відображаючи активність суб'єкта, зосереджує у собі ті властивості, які є підсумком його участі в культурно-

історичному процесі. Лише в діяльності соціального суб'єкта та через його вплив реалізується індивідуальна свобода [8, с. 186].

У сучасному світі постійних змін та динамічного розвитку місце та роль індивідуальної свободи у житті соціуму постійно зростають. Проблема індивідуальної свободи постає із самої суті природи людини. Зв'язок між загальною й індивідуальною свободою розкривається через виявлення індивідом своєї індивідуальності. Індивідуальна свобода особистості проявляється так, наскільки вона здатна покладатися на себе у своїх власних рішеннях. Тому прояв індивідуального в ній у такому разі є здатністю реалізації самовираження та самоактуалізації. Становлення та розвиток індивідуальної свободи зумовлені внутрішніми потребами удосконалення власне особистості і суспільства в цілому.

У результаті проведеного аналізу проблематики свободи в контексті взаємодії індивіда та суспільства можна стверджувати, що індивідуальна свобода особистості – важливий феномен не тільки в житті окремого індивіда, а й у побудові якісно важливих соціальних зв'язків з іншими людьми в соціумі.

Дослідження індивідуального та соціального вимірів свободи людини вказує на те, що підґрунтям здійснення свободи є діалектична єдність індивідуального та соціального, що перебувають у постійному взаємозв'язку.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що дослідження проблем свободи особистості потребує розгляду проблеми індивідуального вибору особистості, різноманітних форм прояву індивідуального в умовах поглиблення міжособистісної взаємодії, місця і ролі індивідуальної свободи в розвитку соціальної системи. Життя людини в суспільстві вимагає дотримання загальноприйнятих правил, норм колективної (суспільної) свободи та водночас кожний має право на власний вибір, індивідуальну свободу, яка є необхідною умовою самореалізації особистості. Тому забезпечення соціальних передумов для самореалізації особистості і найперше її прагнення до свободи суспільної й індивідуальної є основною метою демократичного суспільства.

---

1. Бичко І. В. Філософія: навч. посібник / І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – К.: Либідь, 1993. – Вид. 2-ге. – 576 с.

2. Корякин В. В. Современное производство: к вопросу о перспективах развития / В. В. Корякин // Новые идеи в философии. – Пермь, 2003. – Вып. 12. – Ч. 1. – С. 67–70.

3. Ралько І. М. Проблематика свободи: диференціація понять / І. М. Ралько // Філософія, соціологія, психологія: збірник наукових праць. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. 13. – Ч. 1. – С. 190–204.

4. Балл Г. О. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие / Г. О. Балл // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 7–19.

5. Балл Г. О. Внутрішня свобода особи і особистісна надійність у контексті гуманізації освіти / Г. О. Балл // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 9. – С. 1–7.

6. Мухін І. М. Свобода як соціальний феномен (теоретико-методологічні аспекти) / І. М. Мухін // Культура народів Причерномор'я. – 2002. – № 33. – С. 224–228.

7. Надольний І. Ф. Філософія: навч. посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко. – К.: Вікар, 2000. – 622 с.

8. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія: курс лекцій. – 2-ге вид. випр. і доп. / В. П. Андрущенко. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.

Дунас О. И. Роль и место феномена свободы в процессе развития индивида

Проанализированы соотношения между теоретическим исследованием общих тенденций раскрытия содержания свободы личности и отражением практических форм ее реализации в современном обществе. Исследование проблем свободы личности требует рассмотрения проблем индивидуального выбора личности, разнообразных форм проявления индивидуального в условиях углубления межличностного взаимодействия, места и роли индивидуальной свободы в развитии социальной системы. Исследование автором индивидуального и социального измерений свободы человека указывает на то, что основой осуществления свободы является диалектическое единство индивидуального и социального, находящихся в постоянной взаимосвязи.

Ключевые слова: личность, индивидуальная свобода, самореализация личности, индивидуальный выбор личности, феномен индивидуальной жизни, индивидуальная самореализация личности, социальное измерение свободы.

Dunas O. I. Role and place of the freedom phenomenon in the process of individual development

In the article author analyzes the relationship between the theoretical study of general trends in disclosure of the contents of individual freedom and showing practical forms of its realization in today's society. Studies of individual freedom needs to address the issue of individual choice of the individual, the various forms of the individual in terms of deepening interpersonal interaction, the place and role of individual freedom in the development of the social system.

The author believes that individual freedom of the individual is one of the main criteria of a free society, an important indicator of civilized approach to society into its retrospective as well as in a vision. Individual freedom makes it possible to act according to their interests and ideas, creating conditions to carry out their own, individual choice, has the maximum number of opportunities to meet the needs of self-expression and identity.

In addition, individual freedom is a key element of social life. Life in society requires compliance applicable rules, regulations of collective (social) freedom and along with it everyone has a right to his own individual choice, individual freedom is a necessary condition for self-identity. Ensuring social preconditions for self-identity and especially its commitment to freedom as a social and an individual is the primary goal of a democratic society.

The author understands freedom as an opportunity not only to individual self-identity in the world, but also as his inalienable right to a free choice of individual values and philosophical ideas. Freedom characterizes the nature of personality and his existence, status and opportunity to think and act in accordance with his own interests and desires. Formation and development of individual freedom are conditioned by internal needs of the individual and society.

The study of individual and social dimensions of human freedom, that made by the author in this article, indicates, that the basis for the exercise of freedom is the dialectical unity of individual and social, which are in constant relationship.

Key words: *personality, individual freedom, personal fulfilment, personal choice of the individual, the phenomenon of individual life, individual self-realization of the individual and the social dimension of freedom.*

Стаття надійшла 26 лютого 2014 р.

УДК 340.12

О. І. Колич

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ У ПРАЦЯХ ПОЛЕМІСТІВ ЛЬВІВСЬКИХ БРАТСТВ

Проаналізовано роль філософсько-правових концепцій у працях діячів львівських братств після прийняття Берестейської унії. Зазначено про історичні та суспільно-політичні передумови створення львівських братств. Окреслено значення братств для українського суспільства кінця XVI – початку XVII століття. Визначено систему філософсько-правових концептів діячів львівських братств кінця XVI – початку XVII століття, проаналізовано їх значення для тогочасного суспільства та актуальність у наші дні.

Ключові слова: *львівські братства, Берестейська унія, філософсько-правова концепція, полемічна література, Стефан Зизаній, Лаврентій Зизаній, «Пересторога», Юрій Розатинець, Кирило-Транквіліон Ставровецький, Іов Борецький, Памво Беринда, Ісайя Копинський.*

Постановка проблеми. Сьогодні у науковій літературі досить широко досліджено питання діяльності львівських братств, братських шкіл та представників братського руху. Наприклад, ми маємо широкі